

О ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИМ ЕЛЕМЕНТИМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У статті описано роль церковнослов'янізмів у розвитку стильової диференціації сербської мови, основні функції та стилістичне значення церковнослов'янської лексики. Особливу увагу приділено функціонуванню та активному використанню у сучасній сербській поезії та публіцистиці псевдоцерковнослов'янізмів (псевдоархаїзмів), стилістичних та семантичних дублетів, а також некоректному вживанню церковнослов'янізмів. Активізація церковнослов'янізмів може бути сигналом інтертекстуальності чи іронічності. У мові сучасних сербських літературних творів та публіцистиці (особливо у заголовках) церковнослов'янізми використовуються активно та яскраво як функціонально зумовлені стильові елементи, що, відповідно, є поштовхом для використання цієї лексики пересічними мовцями.

Ключові слова: церковнослов'янська лексика, історія сербської мови, функціональний стиль.

This article investigates the main stages of forming the Serbian literary language and the influence of the Church Slavonic tradition. The author has analyzed and outlined the basic arguments of those participating in the discussion on fundamental principles concerning the formation of the Serbian literary language in the 19th century – supporters of the Puristic direction and protectors of the literary medieval tradition. The role of Church Slavonic loanwords in the development of stylistic differentiation of the Serbian language is identified. The basic functions and stylistic value of the Church Slavonic lexis in the works of writers and in the language of scientific studies are analysed. Special attention is drawn to functioning and active usage in modern Serbian poetry and journalism of pseudo Church Slavonic loanwords (pseudo-archaisms), stylistic and seman-

tic doublets, as well as of incorrect usage of Church Slavonic loanwords through linguistic incompetence regarding religious discourse.

Key words: Church Slavonic lexis, history of Serbian language, functional style.

1. Познато је да о томе како су Срби почели прихватати хришћанство и са њиме старословенски језик као језик богослужења – нема много поузданих историјских сведочанстава. У радовима филолошких ауторитета, попут Петра Ђорђевића и Ђорђа Трифуновића, проналазимо посредне информације које воде закључку да су и Срби почели масовније напуштати паганска веровања и примати хришћанско учење недуго након почетка Моравско-панонске мисије Ћирила и Методија.

П. Ђорђевић у чувеној *Историји српске ћирилице* пише: „Из Бугарске и Македоније дошла је Словенска писменост у српске земље у којима су можда деловали, поготово у приморским крајевима, већ и ученици Ћирила и Методија који су из Велике Моравске стигли до Јадранског мора” [Ђорђевић 1990, 15]. И Ђорђе Трифуновић износи слично мишљење о времену почетка српске писмености: „Прихватање писмености у српским земљама текло је, вероватно, са прихватањем хришћанства у време византијског цара Василија I (867–886)” [Трифуновић 2001, 74].

Старословенски (староцрквенословенски) језик временом је, као и у другим словенским срединама, претрпео измене у смеру вернакуларизације, тј. уношења локалних језичких црта народних језика. Тако је, као и код нпр. Руса и Бугара, и код Срба развијена *редакција старословенског језика*, која се назива још и *српскословенски језик*. Мишљења о времену и месту настанка српске редакције подељена су. Док је Александар Белић сматрао да је настала на простору Зете и Хума у 12. в., Ирена Грицкат изнела је хипотезу да је створена на српско-македонској језичкој граници, а да је по времену настанка „вршњакиња“ охридске школе.* И у старословенској

* Детаљан историјат питања о времену и месту настанка српске редакције даје Трифуновић 2001.

(9–11. в.) и у српскословенској епохи (12–18. в.) за старосрпску језичку ситуацију карактеристична је била *хомогена диглосија* [Грковић-Мејдор 2007, 443–459]. Оваква диглосија, нарочито у почетном периоду српске редакције, омогућавала је лако прелажење са ссл. језика на народни језик и у оквирима истог текста јер се они и нису доживљавали као два језика, већ само као два стила истог језика, будући да су и разлике међу њима биле мале [Ивић 1990, 75–86]. Истовремено, овакав функционални расцеп условио је напоре до постојање многих дублета и синонима у српском језику: једни облици били су карактеристични за виши стил, тј. ссл. језик, а други за нижи стил, тј. народни језик.

Српска специфичност у развоју *црквенословенског језика* огледа се, међутим, у чињеници да је захвљајујући друштвеноисторијским околностима православна црква током 30-их година 18. в. са српске прешла на руску редакцију, тј. *рускословенски језик*, који је у СПЦ још увек у употреби.* Жеља за посрбљавањем рускословенског језика ради веће разумљивости утицала је на појаву *славеносрпског језика*, хибридне творевине у којој су се поред особина руске редакције и српских говора војвођанских градских средина нашле и особине руског и српскословенског језика. Када се истакне да су у славеносрпском биле веома бројне и честе јединице рсл. језика и на граматичком и на лексичком нивоу (нарочито у његовој првој, орфелиновској фази), као и извесне ссл. црте у служби посрбљавања, може се говорити о славеносрпском језику као специфичном континуанту цсл. језика у српској средини.

2. Проређивање цсл. лексике и граматичких облика почело је и пре Вукове реформе, у тзв. доситејевском славеносрпском језику, па је тако нпр. судбина партиципа била решена већ у овом предвуковском идиому. Вукова реформа књижевног језика, писма и правописа, која је у романтичарском духу у функцију књижевног увела језик са народном основом, донела је српској култури радикалан раскид са црквенословенским наслеђем.

* О историјској условљености смене редакција в. Стијовић 1992, Ивић 1998, Младеновић 2008, Милановић 2010.

Суштински филолошки рат Вук је, зарад што брже и лакше просвећивања простог народа, заправо водио са поборницима слабо нормираног славеносрпског језика (нпр. Милованом Видаковићем као најчитанијим и најутицајнијим живим књижевником), али су најубојитија оружја коришћена управо у биткама око статуса *славенизама*, тј. цсл. и руских језичких црта, у књижевном језику.

Напоредо са еволуцијом Вукових књижевнојезичких схватања, која је између осталог оличена и у две реконструкције норме 1836. и 1839, одвијала се и његова промена мишљења о статусу славенизама, па зато у превод *Новог завјета* (1847) уноси и „47 ријечи које су од славеније посрбљене”, дајући тако образац за даља попуњавања лексичких празнина и кроз фонетско или творбено понородњавање.

Упркос умекшавању првобитног пуристичког става, у поређењу са другим словенским књижевним језицима које су припадали кругу *Slavia Orthodoxa*, српски језик управо због Вукове реформе данас има најмање цсл. особина у својој дериватолошком и лексичком инвентару. Али не искључиво због ње.

3. Други снажан талас потискивања преосталих црквенославенизама захватио је српски књижевни језик почетком 20. в., у епохи тзв. „београдског стила”, периоду даље модернизације и интелектуализације нормираног израза. Сви представници ове епохе међу престижним песницима модернистима (Милан Ракић, Јован Дучић, Сима Пандуровић и др.), научницима (Александар Белић, Јован Скерлић, Богдан Поповић, Слободан Јовановић итд.) и новинарима (нпр. у новооснованој *Политици*) при селекцији лексике избегавали су са једне стране регионализме, а са друге све архаизме, међу којима су били и многи славенизми. Тако је и овај лексички слој жртвован у националној борби да се српски језик што брже приближи другим развијенијим европским језицима, првенствено француском, који је већини припадника епохе био парадигма језика развијене културе, књижевности и науке.

4. Трећи талас потискивања цсл. језичког наслеђа имао је израито идеолошку обојеност и уследио је по завршетку Другог светског рата, тј. од 1945. у Титовој Југославији. Власт у рукама Кому-

нистичке партије Југославије имала је директан утицај на све сфере културе, образовања и науке, самим тим и на језичку и културну политику у вишејезичкој и вишенационалној држави. Чини се да су у таквој идеолошкој поставци при функционисању *српскохрватског језика* у књижевности највише боли очи управо цсл. елементи, типични за српски израз. Овом суду доприносе цитати које проналазимо у универзитетским уџбеницима, есејима или поетичким расправама истакнутих или мање истакнутих чланова КПЈ.

4.1. Тако универзитетски професор стилистике Милорад Ћорац у уџбенику износи потпуно фалсификовану слику функционисања славенизама као обележеног лексичког слоја у језику књижевног дела: „Архаизми су старе језичке, морфолошке и лексичке категорије које се у савременом књижевном језику не употребљавају. У језику наших књижевних дјела данас они се претежно јављају као лексика и као морфолошки систем црквеног језика, али само у управном говору. Као саставни дијелови сталешког језика овакви архаизми служе за сликање црквене средине, али и за грађење ликовна конзервативне свијести, за сликање личности и средина које имају било какву везу са религијом или с неком вјероисповедном установом. Архаизми имају зато најчешће у књижевним дијелима хумористичку или сатиричну изражајну вриједност” [Ћорац 1974, 30].

4.2. Сличан идеолошки обрачун са цсл. књижевним и културним наслеђем имао је и један од партијски најекспониранијих писаца, надреалиста Оскар Давичо, о чему сведоче селектирани цитати из двеју његових књига.* Оваква идеолошка платформа у књижевно-

* „Код њих, код савремених Кипријана Рачанина, који не пишу него кипријанишу, који, дакле, преписују, који су неке еклектичке пчеле између сто пољских цветића, све је лепо, све је красно, све је вечна лепота и вечна тема, све је јасно и ласно, али, све у свему и брат брату, то литература није, и треба имати пандурски мозак па на том брису тражити меда“ [Давичо 1969: 37]; „Уосталом, једно је бити писац, а друго професор, и као професор вршити културну работу, просвећивати нараштаје, укратко – светосавити. Некад се за такву работу стицао ауреол свеца. Јер шта је, боже мој, радио свети Сава? Преписивао је грчке типике и сличне крмчије“ [Давичо 1969: 119].

сти морала се код Давича директно одразити и на став о цсл. лексци у књижевности и есејистици. Сам Давичо активира их само као стилско средство ироније и сарказма.

4.3. На идентичан начин као и Давичо реаговао је и његов поетички и идеолошки истомишљеник Марко Ристић. Нападајући у Загребу *Антологију српског песништва* Миодрага Павловића, Ристић, између осталих, користи следеће делимично синонимне епитете не би ли појачао стилски ефекат: *анахронична, архаична, застарела, сасушена, праињава, плусквамперфектна, воштана* <...>. Наравно, Ристић не пропушта ни обрачун са врховима српског песништва утемељеним у средњовековној духовности, па антологију назива и *момчилонастасијевићком* [Ристић М. 1965].

5. И поред свих књижевнојезичких процеса, унутрашњих или спољашњих, црквенословенске речи одржале су се као битан конститутивни лексички елемент језика српске књижевности, за шта ваља захвалити пре свега непрекинутој српској књижевној традицији, односно угледу који су у њој имали и имају најзначајнији представници средњовековне књижевности (од Светога Саве и Стефана Првовенчаног, преко Теодосија и Доментијана, све до грофа Ђорђа Бранковића и Рачана на челу са Гаврилом Стефановићем Венцловићем), књижевности барока, класицизма и предромантизма (Захарија Орфелин, Јован Рајић, Лукијан Мушицки, Атанасије Стојковић, Јован Стерија Поповић), а нарочито рационалиста и просветитељ Доситеј Обрадовић, око којег је створен својеврстан култ, нарочито у Матици српској, већ у првој половини 19. в., односно током Вукове реформе. Снажан је био Доситејев утицај и на предвуковце и на вуковце.

5.1. Преломан значај за очување славенизама у песничком језику у Вуковој епохи, ипак, несумњиво је имала појава посве аутохтоне појаве у српској књижевности – Петра Петровића Његоша. Иако неретко сврставан међу Вукове присталице првенствено због чињенице да је *Горски вијенац* објавио преломне 1847. године, Његош је створио грандиозан књижевни опус језиком који је снажан ослонац проналазио управо у неопходним славенизацијама, о чему најбоље сведочанство пружа монографија Светозара Стијовића *Славе-*

низми у *Његошевим песничким делима*, праћена обимним речником [Стијовић 1992]. Символички је овакво духовно, песничко и филолошко опредељење било подвучено Његошевом предвуковском графијом и ортографијом.

5.2. Чак и српски романтичарски песници (Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Петар Прерадовић и др.), у очима историје књижевности махом виђени као безрезервни вуковци, у својој поезији чувају црквенословенско наслеђе, добро анализирано у монографији Олге Ристић [Ристић О. 1969 и Ристић О. 1970].

6. У 20. веку вероватно је кључна личност у очувању црквенословенскога наслеђа у српској поезији био песник Момчило Настасијевић, што му у Титовој Југославији није опраштано. Радомир Константиновић, који нпр. за Давичову поезију има само речи највишег усхићења, о језику Момчила Настасијевића износи низ квалификација у *Филозофији паланке* [Константиновић 1991]: „Језик који бежи од прецизности, у коме се јака светлост јасног Дана (епско-рационалистичког, вуковског), потискује у Ноћ, заправо у Таму овога круга у коме нема разјашњења и који је, због тога, тамно-вилаетски” (279); „језик српског средовековља, из хрисовулја и апокрифа, из јеванђеља и српске средњовековне литературе (наравно, коренски, али јако модификован)” [284].

7. Улогу сличну Настасијевићевој у српској прози имао је Милош Црњански, који је романом *Сеобе* поставио највише стилске стандарде у мотивисаном активирању црквенословенске лексике зарад евоцирања епохе, што је модел којег се држе и савремени творци историјских романа. Будући да прати дужи историјски период, Горан Петровић у роману *Опсада цркве Светог Спаса* актуелизује и славенизме из српскословенске епохе, попут лексема *преlest* или *тисушита*.

Другачије стилске поступке налазимо код романописаца што не тежећи мимезису стварају хибридан израз, неочекивано и изненађујуће комбинујући јединице савремене норме, дијалекта и старијих типова књижевног језика, као код Видосава Стевановића у роману *Нишчи*, или код Радована Белог Марковића, који славено-

српски језик са лакоћом комбинује са српским дијалектима, али и са кајкавским наречјем. Он се у делу свога опуса језички ослања на канцеларијски стил славеносрпског језика са почетка 19. в., тј. из његове доситејејевске фазе. С обзиром на описани историјски контекст од почетка 19. в. до данас, очекивано је да ће славенизми у савременим романима често бити и средство за постизање ироније, као у роману *Мрзовоља кнеза Бизмарка* (2005) Добрила Ненадића или многим романима и причама Р. Б. Марковића.

8. И највиши стилски узлети савремене српске поезије неретко су остварени активирањем црквенословенске лексике, али по правилу без иронијске компоненте, као у случају збирке Ивана В. Лалића *Четири канона* (1996), која већ својим насловом упућује на одговарајући средњовековни жанр. У поетичкој вези са Лалићевом налази се и поезија Милосава Тешића, па се само у збирци *Прелест севера, Круг рачански, Дунавом* (1996), која симболички прати Велику сеобу Срба, могу прочитати и славенизми *одејаније, мњеније, удареније, евангелије* и др.

У савременој српској поезији не само што су славенизми честе стилеме, већ се и цсл. творбени модели показују као творачки активни у псеудоцрквенословенизмима, тј. псеудоархаизмима, нпр. у новим сложеницама које у збирци *Божји геометар* (1999) кује Алек Вукадиновић (*басмослов, хиландарје*).

9. Функцију стилема (пседо)славенизми у књижевноуметничком стилу у новије време нарочито преузимају у најпроминентнијој позицији текста, тј. насловима књижевних дела: Светислав Басара збирци прича о модерној српској историји од Милоша Обреновића до данас даје иронични наслов у којем је кованица *Мајмуно описаније* (2008), Светлана Велмар Јанковић роман о Првом српском устанку насловљава по аутентичној речи коју су користили сами Карађорђеви устаници – *Востаније* (2008), док Мирослав Јосић Вишњић, полазећи од поступка интертекстуалности, своје дело такође архаично именује као *Роман без романа сирјеч частица трећа* (2004), и сл.

10. Активирање црквенославенизама може бити и сигнал скривеног интертекстуалног дијалога писаца, као у случају лексеме *пре-*

лест, коју је у савременом песничком језику реактивирао Милосав Тешић у наслову збирке *Прелест севера* (1995). Две године касније, иста лексема појављује се и у роману *Лајковачка пруга* Радована Белог Марковића (*после чега ће напустити исцељење у прелести невидимој; Плава луна ведрим зраком у прелести дивно тече*) и роману *Опсада цркве Светог Спаса* Горана Петровића, док се 1999. могла прочитати и у збирци *Полог* Злате Коцић (*Усуд њен је линија земље: криш земни да је савије, кришну; гинку – прелест да је распрши*).

11. Очито је да многи савремени српски прозаисти (Видосав Стевановић, Мирослав Јосић Вишњић, Радован Бели Марковић, Горан Петровић) и песници (Иван В. Лалић, Милосав Тешић, Алек Вукадиновић, Злата Коцић) на хоризонту очекивања имају образованог читаоца који је спреман да у авантуру кретања кроз језичке лавиринте књижевног текста крене уз одговарајуће речнике, о чему је у једном од интервјуа експлицитно говорио М. Тешић.

12. Као у савременој књижевности, (псеудо) славенизми у функцији стилема чести су и у есејистици и књижевној критици, где по правилу доприносе иронијском отклону. Наведени стилски оступак видљив је био већ почетком 20. в., нпр. у делу Милана Савића *Лаза Костић* (*Ја се чудим да је Вељко Петровић тако покорно послушао наредбу, зацело громопуцателну наредбу*). Овакве стилеме ређе су језички маркиране одговарајућом конструкцијом, као у књизи Предрага Протића *Сумње и надања* (*Јер, поред свега осталог, Ђурађ Бранковић је био, како би то наши стари рекли, и једно несумњиво објављеније једног значајног књижевног дела које настаје*) или правописно, наводницима, као у раду Мирослав Егерића о Бећковићевој поезији (*у оном низу песника који <...> дозивају „умозрителне“ пределе*). Активирање славенизама у критици, књижевној историји и есејистици чешће је код појединих тумача књижевности, нпр. П. Протића (*Такво Игњатовићево отачествољубље Скерлић ни у ком случају није могао да прихвати*), а код неких постаје и стилски манир, као у случају Михајла Пантића, нпр. у његовим радовима о Бећковићевој поезији. Чини се да је извесну „моду“ творбе псеудоцрквенословенизама у књижевну критику увео Зоран

Мишић у утицајној књизи *Критика песничког искуства* (*Јер књижевна критика одавно више није оно што свакојаки филистри и педанти, макар и марксиствујушици, и остали рачуноиспитивачи немерљивих количина желе да буде*), а прихватили Јован Делић у раду о Лалићевој поезији (*Таква тематика данас је ризична; лако може одвести у празну патетику, у кич, у догму, у сусједство баналности, у религијско-философствујушче мудровање*), и многи други.

13. У савременом српском новинарству поједини славенизми, по правилу семантички прозирни (попут лексеме *путешествије*) или познати из школске лектире (попут лексеме *прикљученије*) сасвим су уобичајени практично у свим жанровима. Тако се *путешествије*, у значењу 'дуго, тешко, напорно, компликовано, неочекивано, необично путовање' појављује истовремено у вестима (*Старији водник Иван Лазаревић уместо на циљ, у кругу полигона за припрему и вежбе на нишком аеродрому, после скока са висине од око 1.500 метара, своје путешествије и пропадање кроз ваздух завршио је на крову једне породичне куће у селу Медошевац*, Политика 7. 6. 2003, А1), спортским извештајима (*Ко би већ знао и попамтио сва његова путешествија и тобоже нове клубове* (Политика 18. 2. 2004, В16) или економским коментарима. Лексема *прикљученије* појављује се чак и у новинским најавама филмова, у очекиваној доситејевској колокацији (*Акциони филм који прати живот и прикљученија шпијуна који, јурећи нарко-дилере по Филипинима, и сам запада у замку дроге*, Политика 11. 6. 2003).

14. Поступак активирања славенизама у насловима, описан у књижевности, чест је и у новинарству. Поглед читаоца треба да привуку било да као експресиви најављују тешкоће и неочекиваности при опису догађаја у тексту (*Путешествије због шопинга*, Политика 3. 9. 2002, Б1); *Тродневно путешествије*, Спорт 5. 11. 2003, 21) било да се њима указује на садржај текста посвећеног историји, нпр. текста о историјској идеји Велике Србије (*Сојуз сладчајши и вјечни*, Вечерње новости 12. 11. 2002, 15), Доситеју Обрадовићу (*Народни попечитељ*, Политика 25. 1. 2003, Б7) или Јовану Хацићу као законодавцу из 19. в. (*Законоправитељ*, Политика 16. 11. 2003).

15. Ако по страни оставимо језик и стил престижних публициста и књижевника, ваља истаћи да код просечних говорника данас постоји одређена језичка нелагодност када је употреба црквенославенизама у питању. Она је проузрокована историјски условљеном појавом конкурентних облика тј. дублета – српскословенских, рускословенских, славеносрпских (хибридних) и српских народних. Вероватно је то највидљивије у време највећег хришћанског празника, који Срби именују као *Васкрс* (српскословенска традиција), *Воскрес* (рускословенска) и *Ускрс* (српска народна). Управо коезистенција ових облика условила је и појаву ненормираних хибрида, типа **Васкрес* или **Воскрс*, што се могу срести чак и у дневним новинама, нпр. у Блицу. Да је проблем распрострањен, сведочи и чињеница да је више пута решаван у различитим језичким саветницима, приручницима и на семинарима, а последњи пут у тексту Раде Стијовић објављеном недавно у Политици. Сличне недоумице изазивају и конкуренти, дублети или синоними, као што су: *путашаство* (ссл.), *путешество* (рсл.) и *путаешество* (слс.); *отачаство* (ссл.), *отечество* (рсл.), *отачество* (слс.), *отаџбина* (срп. нар.) и сл.. При употреби славенизама поједини писци западају у замку анахронизма, актуелизујући, на пример, говор Срба из епохе Немањића рускословенским или славеносрпским лексемама, док велики број новинара греша и због непознавања семантике овог лексичког слоја. Као најтипичнији пример може се навести употреба лексеме *мошти* у прешироком значењу 'посмртни остаци', чак и када засигурно немају чудотворне моћи, рецимо у тексту са насловом *Измештање моштију војводе Антонија Анте Божићевића* (Политика 28. 9. 2010, 07), где је очигледно уредник погрешно употребио лексему *мошти*. Будући да није у питању светац, новинар је, за разлику од уредника који је дао наслов, у тексту језички поступио правилно: *јуче је одобрено да се на том простору са једног на друго место пренесу посмртни остаци војводе Антонија Анте Божићевића*. Истовремено, цсл. лексика данас омогућава фино лексичко и стилистичко нијансирање, као у примерима дублета *сабор* / *збор* или *Преображење* / *Преображеније*, са мање или више диференцираном семантиком. То значи да су славенизми данас снажан

извор и дубок резервоар стилских средстава. другим речима, представљају велики стилски потенцијал српског језика.

16. Уместо закључка. Црквенословенско језичко наслеђе, оличено пре свега у лексичким славенизмима, нема једнак нормативистички и стилистички статус у савременом српском језику. У овој раду није узет специфичан религијски дискурс у оквирима православне духовности СПЦ. Ван њега, славенизми могу бити стилски немаркирани (*ваздух, васиона, свештеник, општи, општина, сушти, мошти* и сл.) и маркирани (*путешествије, прикљученије, писаније, објављеније, наравоученије, отечествољубље, торжество, попечитељство, умозрителни, торжествено* и сл.). Маркирани су славенизми очито функционалностилски условљени – појављују се углавном у књижевноуметничком и публицистичком стилу. Док у књижевном делу славенизми као стилеме имају различите функције у распону од евокације до гротеске, у новинским чланцима, есејима и књижевним критикама готово по правилу представљају средство ироније, што је двоструко условљено. Са једне стране, још увек очуваном свешћу о сладуњавај сентименталистичкој књижевности са почетка 19. в., видаковићевског типа, са којом се Вук кроз полемике сурово обрачунао, после чега су славенизми постали симболи лажности, патетичности, извештачености. Са друге стране, идеолошким ствавом изграђиваном у титоистичкој Југославији, у којем је према целокупном црквенословенском наслеђу, па и језичком, преовладавала поруга (в. текстове водећих књижевних идеолога, Марка Ристића или Оскара Давича).

Литература

1. Грковић-Мејдор 2011: Јасмина Грковић-Мејдор, „Отисци језичке прошлости у делима Лазе Костића”, у: Лаза Костић 1841–1910–2010, Београд : САНУ, 59–68.
2. Давичо 1974: Oskar Davičo, Rituali umiranja jezika, Beograd : Nolit.
3. Ђорђевић 1990: Петар Ђорђевић, Историја српске ћирилице, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
4. Ивић 1998: Павле Ивић, Преглед историје српског језика, Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

5. Константиновић 1991: Radomir Konstantinović, *Filosofija palanke*, Београд : Nolit.
6. Милановић 2010: Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд : Завод за уџбенике.
7. Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика. Изабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.
8. Ристић О. 1969: Ристић, Олга, *Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника*, ЈФ, XXVIII, св. 1–2, Београд, 219–320.
9. Симић / Јовановић 2002: радоје Симић и Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд – Никшић : Филолошки факултет Универзитета у Београду – Јасен.
10. Трифуновић 2001: Ђорђе Трифуновић, *Ка почецима српске писмености*, Београд : Откровење.
11. Ћорац 1974: Милорад Ћорац, *Стилистика српскохрватског књижевног језика*, Београд : Научна књига.